
Een doos voor daklozen

'WONINGNOOD? Wat zeur je nou, je hebt toch een doos! Wil je geen doos? Ben je Boos? KRAAK! Informatie bij het kraakspreekuur bij jou in de buurt!' Aldus de tekst op een affiche van de huidige kraakbeweging. Het was een van de vele negatieve reacties op de 'doos voor daklozen' die begin mei 1993 door de woningstichting Onze Woning in Rotterdam werd geïntroduceerd. Dinsdagavond 4 mei 1993 werd in het 8-uur journaal voor het eerst verslag gedaan van het initiatief van de woningstichting om gratis een kartonnen doos aan daklozen in Rotterdam te verstrekken. De volgende dag was het bericht onder de kop 'Zwerfers kunnen languit liggen in waterdichte corporatiedoos' voorgepaginieuws in *de Volkskrant*. De tekst luidde onder meer:

De Rotterdamse woningstichting heeft een kartonnen doos ontwikkeld die als onderkomen kan dienen voor dak- en thuislozen. De corporatie wil ermee de aandacht vestigen op het toenemende aantal dak- en thuislozen. (...) Onze woning viert volgende week het 75-jarig bestaan met een symposium over 'de vergeten doelgroep', de dak- en thuislozen. Directeur I. Thepass: 'we willen duidelijk maken dat er een probleem is.' (...) Het Rotterdamse Leger des Heils gaat de doos uitreiken. Volgens kapitein G. Stoffers, directeur van het opvangcentrum voor daklozen van het Rotterdamse Leger des Heils, is het kartonnen onderkomen een noodoplossing. Volgens Stoffers telt Rotterdam tweeduizend daklozen, terwijl er 250 bedden zijn om hen op te vangen. De rest slaapt in pensions, kraakpanden, slooppauto's, treinen of metrostations. 'Toen ik er voor het eerst van hoorde, vroeg ik me af of het serieus bedoeld was,' zegt Stoffers. 'Maar ik denk toch dat dit een goed signaal is aan de politiek dat het probleem verergert. Er moet meer geld komen voor nachtopvang.'

Niet alleen krakers reageerden ironisch en fel op dit bericht. Ook voor journalisten, cabaretiërs, radio- en televisiemakers was 'de doos' een inspirerend nieuwsitem.¹ Een BBC-verslaggever sprak zijn verbazing uit over het feit dat de doos niet in een stad als Mexico City of Rio de Janeiro werd geïntroduceerd, maar uitgesproken in de Nederlandse welvaartsstaat. De aandacht in de media richtte zich op het 'bespottelijke' van de aangedragen oplossing en op de noodzaak om tot 'goede' opvangvoorzieningen te komen. Over de veronderstelde groei van het probleem leek niemand

zich te verwonderen, deze werd alom als een vanzelfsprekend feit gepresenteerd.

Het is niet voor het eerst dat het daklozenprobleem in de publieke belangstelling staat. De kwestie wordt met enige regelmaat op de televisie en in de dag- en weekbladen aan de kaak gesteld. Dit wijst op een brede maatschappelijke consensus over de maatschappelijke onwenselijkheid van dakloosheid. Verder is het een goed onderwerp voor mediamakers omdat het een spannende, sensationele en soms sentimentele ervaring is om kennis te nemen van de afwijkende levensstijl van een groep mensen die, ondanks de aanwezigheid van een uitgebreid verzorgingsstelsel, toch op straat leeft.

In het algemeen wordt dakloosheid in Nederland als een objectief, feitelijk verschijnsel en probleem beschouwd. Naar aanleiding van de hausse van belangstelling in de media voor het dozenplan, lijkt het me nuttig om de 'geconstrueerde' zijde van het verschijnsel dakloosheid eens te belichten. Hoe worden objectieve gegevens over dakloosheid (voor zover die bestaan) door verschillende sociale groepen geïnterpreteerd? En welke belangen zijn hiermee gemoeid?

Hierna zal eerst een aantal feiten over het verschijnsel dakloosheid de revue passeren. Waar verblijven mensen als ze dakloos zijn? Hoeveel daklozen zijn er in Nederland, en in Amsterdam? Kan er daadwerkelijk gesproken worden van een toename van het aantal daklozen? Vervolgens zal ik verklaringen bespreken die gegeven worden voor het verschijnsel dakloosheid. Ik zal laten zien dat deze verklaringen voor een deel gekoppeld zijn aan ideologische denkbeelden en materiële belangen. Tenslotte zal ik beknopt beschrijven welke partijen profiteerden van de aandacht voor de doos.

Verblijfplaatsen

De naam van het Sociologisch Instituut te Amsterdam was lange tijd verbonden aan de Korte Spinhuissteeg, genoemd naar het voormalige 'Spinhuis'. Het Spinhuis was omstreeks 1650 een tehuis voor 'schamele meuskens, maegden en vrouwen' die rondzwierven, bedelden of zich prostitueerden in de stad. In het Spinhuis kregen zij een heropvoeding door de hele dag hard te werken.² De armenzorg, waaronder het verstrekken van een tijdelijk onderkomen aan diegenen die verstoken waren van huisvesting, kwam in die tijd uitsluitend van kerkelijke en particuliere instellingen, gedragen door de burgerij. In de negentiende eeuw bleef de armenzorg in handen van de verschillende kerkgemeenschappen, aangevuld door burge-

lijke armenkassen onder toezicht van de stadsbesturen. Die taak en verantwoordelijkheid van de burgerij is in de twintigste eeuw praktisch geheel door de overheid overgenomen, als onderdeel van de uitbreiding van de verzorgingsstaat. Zwervers bestaan nog steeds, evenals bovengenoemde 'heropvoedingstehuizen', al dragen de laatste tegenwoordig een andere naam ('internaat', 'sociaal pension').

In Nederland bestaan in 1991 negentien officieel erkende internaten, waarin voor zestienhonderd mensen plaats is.³ Hier kunnen daklozen, in ruil voor een groot gedeelte van hun uitkering, voor langere tijd een eigen kamer krijgen. Men wordt streng begeleid, heeft een dagtaak en gebruikt de maaltijden gezamenlijk. Bewoners kunnen zich wenden tot een therapeut of maatschappelijk werker. Het gebruik van alcohol en drugs is niet toegestaan. De internaten zijn verenigd in de in 1953 opgerichte Landelijke Stichting voor Thuislozenzorg en Onderdak (LSTO). Verder bestaan er acht passantenverblijven. Dit zijn noodvoorzieningen waar daklozen 'op adem kunnen komen' en terecht kunnen voor bemiddeling en advies. In een passantenverblijf krijgen daklozen een warme maaltijd, een bed met schone lakens en 's morgens een ontbijt. Douchen is verplicht. Maximaal vijf nachten per maand kan er gebruik gemaakt worden van zo'n passantenverblijf. Er is een groep zwervers die van stad naar stad spoort en zo van het ene opvangcentrum naar het andere reist.

Internaten en passantenverblijven zijn instellingen die door de gemeentelijke overheid worden gesubsidieerd. De gemeente Amsterdam begroot jaarlijks twintig miljoen gulden voor de opvang van daklozen. De in 1904 opgerichte vereniging Hulp voor Onbehuisden (HVO) neemt bijna een monopoliepositie in op de markt van de daklozenopvang in Amsterdam, daar zij vrijwel alle erkende internaten en passantenverblijven beheert. Het Leger des Heils wordt gedeeltelijk gesubsidieerd en heeft in Amsterdam zowel een internaat als een passantenverblijf.⁴

Naast deze gesubsidieerde instellingen bestaan er particuliere pensions zoals het 'Hekeltje' in Amsterdam. Daklozen komen hier alleen voor een bed in aanmerking als ze een machtiging tekenen waarbij hun uitkering op de rekening van de eigenaar gestort wordt. In ruil daarvoor krijgen zij huisvesting en zakgeld. Overigens wordt hier weinig van daklozen geëist. Verder bestaat er nog een aantal kerkelijke liefdadigheidsinstellingen die geen gemeentelijke subsidie ontvangen. Zo werken in Amsterdam in de Egelantiersstraat de Sisters of Charity, een dochteronderneming van Moeder Theresa. Dagelijks wordt aan zo'n tweehonderd mensen een gratis maaltijd verstrekt. Tevens bieden zij een aantal vrouwen (met kinderen) tijdelijk onderdak. Tot slot zijn er verschillende (openbare) ruimtes waar

daklozen verblijven zoals kraakpanden, stationshallen, metro's, winkelcentra, portieken, containers, parken, pleinen en de straat.

Aantallen

Schattingen van het aantal daklozen in Nederland lopen uiteen van 20.000 tot 200.000. Het meest uitgebreide onderzoek is de afgelopen jaren verricht door het Instituut voor Sociale Geneeskunde aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen onder leiding van prof.dr. Heydendael. Heydendael bekleedt ook een leerstoel die is ingesteld door de LSTO. Hij spreekt niet over daklozen maar consequent over 'thuislozen', waaronder hij verstaat:

Een toestand van maatschappelijke en sociale kwetsbaarheid, waarin geen functionele of mede- en intermenselijke relaties van betekenis worden onderhouden, met verlies van een vast leefmilieu in de maatschappij.⁵

Deze definitie wordt ook door de LSTO gehanteerd. Heydendael komt, samen met zijn collega Nuy, op grond van deze definitie op een aantal van minimaal 50.000 ('manifeste') thuislozen. Op dagbasis schat hij het aantal op 30.000, over tien jaar op 53.000. Van de 30.000 zitten er 5.000 in thuislozencentra en soortgelijke voorzieningen, slapen er 3.000 buiten en vindt de rest, ongeveer 22.000, onderdak in logementen en hotels. Verder bestaan er ongeveer 150.000 'latente' thuislozen, mensen die 'op het randje' van thuisloosheid verkeren en die nu verblijven in instellingen als Blijf van mijn Lijf-huizen en psychiatrische inrichtingen.

In 1986 is door bureau Veldkamp in opdracht van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer een onderzoek verricht naar daklozen in Nederland. De definitie die voor het begrip dakloosheid gehanteerd werd luidde: 'Dakloos zijn betekent geen onderdak hebben. Bij thuisloosheid is er meer aan de hand.' Men kwam voor Amsterdam op een aantal van 6.000 tot 10.000 daklozen. De cijfers in dit onderzoek zijn gebaseerd op het aantal overnachtingen in erkende opvangcentra plus het geschatte aantal overnachtingen in het minder formele circuit van pensions en kamerverhuurbedrijven. Ook wordt in dit onderzoek het aantal 'buitenlopers' geschat, de daklozen die van geen enkele voorziening gebruik maken. In Amsterdam zouden dat er 200 tot 300 zijn.⁶

Het Sociaal-Geografisch Onderzoeksbureau van de Vereniging der Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft in 1990 ook onderzoek verricht naar de aantallen van daklozen. Zij hebben hun informanten (gemeenten, deskundige hulpverleners) gevraagd hoeveel daklozen er binnen hun gemeen-

tegrenzen aanwezig waren. Er werd geconcludeerd dat er in Nederland 17.500 tot 24.000 daklozen zijn; in Amsterdam 4650 tot 6550, in Rotterdam 1556 tot 2371.⁷

Volgens de meest recente onderzoeksgegevens van de Nationale Woningraad (gerapporteerd in opdracht van woningstichting Onze Woning) telt Rotterdam ongeveer 3500 zwervers.⁸ Dit getal is niet terug te vinden in het uitgebrachte onderzoeksrapport maar in de media wordt wel consequent aan dit aantal gerefereerd.⁹ In het rapport worden schattingen gedaan: 10 tot 200 'onafhankelijken' die bewust gekozen hebben voor de straat (in *de Volkskrant* wordt bij deze groep een aantal van 2000 (!) genoemd); 50 tot 200 (ex-)psychiatrische patiënten (in *de Volkskrant* 150); 500 tot 700 jongeren (in *de Volkskrant* 600 'allochtone' zwerfjongeren, 250 tot 1000 verslaafden (in *de Volkskrant* 300); 250 tot 750 'tijdelijke' daklozen (in *de Volkskrant* 400) en een groot 'onbekend' aantal illegalen (in *de Volkskrant* 'ongrijpbare' illegalen).¹⁰

Door nieuwsgierigheid gedreven belde ik naar de voor het onderzoek verantwoordelijke woningstichting. Een vrouw die nauw betrokken is geweest bij het onderzoek stond mij te woord en ik vroeg haar of ze een verklaring had voor het verschil in genoemde aantallen. 'Wij zijn op een aantal van 2000 daklozen in Rotterdam gekomen. Hoe ze bij *de Volkskrant* komen bij een aantal van 3500 weet ik ook niet. We hebben ze een persmap toegestuurd met daarin onder andere het rapport dat u ook thuis heeft liggen. Het zal wel een foutje zijn.' Verder lees ik in het onderzoeksrapport:

Het aantal dak- en thuislozen is om verschillende redenen moeilijk te schatten. Het probleem zelf bestaat uit vele gedaanten en de samenstelling van de groep daklozen verandert ook voortdurend. Over één ding zijn vakbladen, deskundigen en hulpverleners het echter wel eens: het aantal dak- en thuislozen zal voorlopig blijven toenemen.

Op grond van bovenstaande schattingen kan er nog geen duidelijk antwoord gegeven worden op de vraag hoeveel daklozen er zijn in Nederland. Niet in elk onderzoeksrapport wordt een duidelijke definitie van het begrip dakloos gegeven. Als er wel een definitie is, wordt deze op uiteenlopende wijzen geoperationaliseerd. Bij schattingen wordt zelden vermeld van welke bronnen gebruik is gemaakt en welke selectiecriteria gehanteerd zijn om te komen tot genoemde getallen. Het hangt er dus maar van af hoe er wordt geteld.

Bij de operationalisatie wordt er vaak teruggegrepen naar de verblijfsplaatsen, zoals thuislozeninstellingen en passantenverblijven. Op zo'n

manier worden alleen die daklozen waargenomen die zich bij hulpverleningsinstanties aanmelden. Een gevolg hiervan zou kunnen zijn, dat naarmate het gebruik van daklozenzorg toeneemt, het gesignaleerde sociale probleem evenredig meegroeit.¹¹ Men kan dan concluderen dat het aantal daklozen is gestegen, terwijl feitelijk alleen is vastgesteld dat het aantal hulpvragenden is toegenomen. Bovendien wordt op zo'n manier het aantal mensen geteld dat juist wel (tijdelijk) een dak boven het hoofd heeft en in letterlijke zin dus niet dakloos is.

Bij schattingen van 'echte' buitenslapers gaat men uit van 'de typische zwerver', van wie in de media het karikatuur is geschetst: het lichamenlijk verwaarloosde en verdwaasd uit zijn ogen kijkende type, met overvolle plastic tassen en een volgestouwd winkelwagentje, met een flesje bier in de hand en etend uit vuilnisbakken. Er zijn echter ook dakloze buitenslapers die juist hun best doen om zich zo 'gewoon' en onopvallend mogelijk te vertonen, met als doel niet als dakloze herkend te worden. De omvang van deze groep is moeilijk te schatten. In rapporten spreekt men over het geschatte aantal 'ongeïdentificeerden' of het aantal 'onzichtbaren'. Anderzijds worden sommige als zwervers uitzierende personen ten onrechte als dakloos bestempeld, die bij navraag gewoon over een woning blijken te beschikken.¹²

Kortom: veel daklozen zijn simpelweg niet officieel geregistreerd, waardoor een uitspraak over de 'werkelijke' omvang nauwelijks gedaan kan worden. Cijfers die genoemd worden kunnen niet met objectief cijfermateriaal worden onderbouwd. Uitspraken over toename kunnen al helemaal niet worden bewezen. Een gevolg hiervan is dat bij het verzamelen van gegevens over de omvang en groei van dakloosheid vaak de ervaring en deskundigheid van hulpverleners wordt ingeschakeld.

Professionals zijn voor het verwezenlijken van hun beroepsidealen meestal aangewezen op subsidiegelden, en het aanvragen van deze gelden is voor hen niet eenvoudig. Zij stuiten daarbij namelijk op een dilemma: enerzijds moeten ze duidelijk maken dat de hulp die door hen geboden wordt effectief is en daardoor probleemoplossend, anderzijds moeten ze inzichtelijk maken dat - ondanks de reeds aangeboden hulp - continuering (en uitbreiding) van het hulpverlenende instituut toch noodzakelijk is. Dit dilemma kan worden opgelost, door bijvoorbeeld te stellen dat het probleem verergert, of dat het probleem gecompliceerder is dan aanvankelijk gedacht werd.¹³ Om deze reden hebben professionals er soms baat bij, een verontrustend beeld te schetsen van de omvang van dakloosheid.¹⁴ Dit betekent niet dat alle uitspraken die zij doen en alle indrukken die zij hebben, teruggebracht kunnen worden tot een materiële basis, en daarom per definitie als 'overdreven' of 'onjuist' afgedaan kunnen worden.

Bovendien worden professionals veelal ook door altruïstische motieven gedreven. Idealistische en altruïsche beweegredenen kunnen echter wel verstrengeld raken met materiële belangen.

Bij gebrek aan objectieve empirische gegevens worden in rapporten en nota's over dakloosheid schattingen en indrukken overgenomen die vaak rechtstreeks afkomstig zijn van professionals die bij het probleem betrokken zijn. Zij kunnen daarmee invloed uitoefenen op hun eigen subsidiëring. Materiële belangen van specifieke beroepsgroepen moeten daarom bij het bestuderen van de omvang van dakloosheid niet uit het oog verloren worden.

'Relationeel onbekwaam'

De aanwezigheid van een groep daklozen in de Nederlandse samenleving wordt op uiteenlopende wijzen geïnterpreteerd. De wetenschappelijke bestudering van daklozen is in Nederland vooral in handen van sociaal-geneeskundigen en pedagogen. Het onderscheid tussen de begrippen dakloos en thuisloos, aangebracht door Heydendael en Nuy, wordt in alle literatuur over dakloosheid overgenomen. Ook de definitie die zij hanteren van het begrip thuisloos wordt in ongewijzigde vorm gehanteerd in alle rapporten die mij over dit onderwerp onder ogen zijn gekomen. Deze definitie heeft in Nederland kennelijk het karakter van een standaarddefinitie gekregen. Daarom wordt er hier wat uitgebreider ingegaan op de betekenis die schuilt achter het begrip 'thuisloos'.

De betekenis van het woord 'thuis' is essentieel in de benadering van Heydendael en Nuy, daar zij consequent spreken over thuislozen in plaats van over daklozen. Zij stellen: 'De thuisloze heeft geen bindingen en verleden, heden en toekomst vervullen in zijn beleving net zomin een rol als andere mensen.'¹⁵ Een 'thuis' verwijst naar een gevoel van veiligheid, naar emotionele geborgenheid en naar het aangaan van affectieve bindingen met anderen. Het zijn juist deze dingen die de thuisloze moet ontberen. Volgens Heydendael en Nuy is een woning op zich daarom geen antwoord op de hulpvraag van de thuisloze. Het wezenlijke probleem is het ontbreken van een 'thuis'. Thuislozen zijn volgens de auteurs niet in staat om 'intermenselijke relaties van betekenis te onderhouden', ze zijn 'relationeel onbekwaam'. Men zoekt de oorzaak van het probleem in eerste instantie bij de thuisloze zelf en is kennelijk van mening dat er geen sprake is van onwil in het aangaan of onderhouden van relaties, maar van een onvermogen. Heydendael en Nuy spreken dan ook consequent over 'maatschappelijk gehandicapten' als ze het hebben over daklozen.

Thuisloosheid is in deze visie dus min of meer een ziekte, een gebrek waar een aantal leden uit de samenleving mee te kampen heeft. Door deze betekenisgeving wordt het begrip thuisloos gemedicaliseerd en gepsychologiseerd. De mensen die beroepshalve met daklozen te maken hebben - welzijnswerkers, orthopedagogen, artsen - delen over het algemeen deze visie.

Armoede of modernisering

Volgens sociologen gaat het bij dakloosheid echter niet om een individuele aangelegenheid, maar om een sociaal verschijnsel. Deben, Huijsman & Godschalk hebben in een studie naar dakloosheid onder andere gepoogd een verband te leggen tussen dakloosheid en 'moderne armoede'.

Moderne armen zijn in hun opvatting 'personen, gezinnen en groepen personen die door gebrek aan middelen (materieel, cultureel en sociaal) uitgesloten zijn van participatie aan de minimale acceptabele manier van leven in de lidstaat waarvan zij deel uitmaken.'¹⁶ Dakloosheid wordt nu gezien als een vorm van 'verpaupering', die uit de nieuwe armoede voortkomt.¹⁷ In de inleiding van het onderzoeksrapport worden ook de sociologen Engbersen & Schuyt aangehaald. Volgens hen wordt door mensen die op de armoedegrens zitten met name bezuinigd op posten die betrekking hebben op maatschappelijke participatie en op het sociale verkeer tussen mensen. Men vermindert zijn sociale contacten om financieel rond te komen. Grote groepen in de samenleving blijven achter en zijn gedoemd tot een bestaan 'waaruit alle sociale zin en iedere maatschappelijke binding verdwenen is'. Vanuit deze redenering wordt door Deben e.a. de hypothetische relatie tussen moderne armoede en dakloosheid gelegd: 'armoede zou kunnen leiden tot het terugtrekken uit de samenleving en zou een groot gedeelte van de armen letterlijk als daklozen op straat kunnen brengen.'

Voor de Verenigde Staten is zo'n oorzaak-gevolg relatie inderdaad gedocumenteerd. Vanaf het einde van de jaren zestig hebben er in de grote steden van Amerika stadsvernieuwingsprojecten plaatsgevonden, waarbij oude wijken met goedkope huurwoningen zijn afgebroken of grondig gerenoveerd. Dit heeft geleid tot huurverhogingen; het beschikbaar aantal goedkope woningen werd aanzienlijk verlaagd. Veel huishoudens met lage inkomens hebben onvrijwillig hun goedkope woning moeten verlaten, zonder dat daar een andere woning uit dezelfde prijsklasse voor in de plaats kwam. Het chronisch tekort aan woningen met een lage huur wordt gezien als de grootste oorzaak van het toenemende aantal daklozen in de Verenigde Staten.¹⁸ Bovendien is de armoede groter geworden en is ook

het aantal armen, mede door de hoge werkloosheid, toegenomen. Het aantal mensen dat in de Verenigde Staten onder de armoedegrens leeft, is van 23 miljoen in 1973 gestegen naar 34 miljoen in 1984. Alleenstaande vrouwen met kinderen vormen het grootste aandeel in deze nieuwe groep armen.¹⁹ Tot slot wordt de de-institutionalisering van de psychiatrische gezondheidszorg, die in 1965 aanving, aangewezen als belangrijke factor voor de groei van dakloosheid. Mensen met psychiatrische klachten worden minder snel opgenomen en de gemiddelde verblijfsduur in een kliniek is aanzienlijk korter geworden, daar patiënten ook sneller worden ontslagen. Schattingen van het aantal psychiatrische patiënten onder de daklozenpopulatie variëren van 30 tot 90 procent.²⁰

Voor Nederland kunnen Deben e.a. de relatie tussen dakloosheid en armoede met behulp van het door hen verzamelde onderzoeksmateriaal echter niet hard maken. Ze concluderen onder meer: 'De relatie tussen armoede en dakloosheid is zeer complex. (...) Duidelijk is, dat onder de vicieuze cirkels die uit de levensgeschiedenissen van daklozen naar voren komt, de duivelskring van de armoede een belangrijke rol speelt'.²¹ Anders dan bij Heydendael en Nuy, wordt de oorzaak van dakloosheid hier aan boven-persoonlijke factoren toegekend. Daklozen hebben, als gevolg van extreme armoede, sociale contacten verbroken en bindingen met de maatschappij verloren. Het persoonlijke isolement waarin daklozen verkeren ontstaat in deze visie niet zozeer uit relationele onbekwaamheid, maar uit een langdurig gebrek aan financiële middelen. Of, zoals Halpern het voor de Amerikaanse situatie samenvat: 'Poverty (...) is homelessness waiting to happen'. Dakloosheid krijgt hier dus een sociale en enigszins politieke betekenis.

Volgens de socioloog Spierings is het moderniseringsproces voor een groot deel verantwoordelijk voor het ontstaan van nieuwe groepen daklozen. Daklozen zijn in de visie van Spierings echter niet zozeer onbekwaam in het aangaan van relaties, maar veeleer in het loslaten van oude contacten. Hij schrijft:

De moderne mens heeft geleerd in sociale netwerken veranderingen aan te brengen. Contacten krijgen een meer wisselend karakter. Moderne mensen hebben verschillende vriendenkringen en kunnen in de loop van een leven verschillende partners, werkkringen, vrienden en kennissen hebben. (...) Wanneer relaties niet meer dat beloven wat ervan verwacht wordt - wanneer relaties dus niet meer functioneel en efficiënt zijn - dan kunnen ze worden afgebroken. (...) Die mensen die vroegere contacten niet kunnen loslaten, die geen raad weten met professionele relaties, en die relaties niet evalueren op hun functie, voor diegenen wordt de moderne samenleving complex. Zij lopen een groter risico te marginaliseren.²²

Spierings spreekt in dit verband over 'gebrekkige modernisering'. Kwetsbare mensen raken in toenemende mate geïsoleerd door sociaal-culturele veranderingsprocessen en het geïsoleerd raken zou een voorstadium zijn van sociale daling, uitmondend in dakloosheid.

Ideologische standpunten

Wetenschappelijke theorieën en ideeën over dakloosheid sijpelen door naar een breder publiek en worden gebruikt bij politiek-ideologische discussies over oorzaken en oplossingen voor het probleem. Verklaringen die gegeven worden voor de (onbewezen) toename van het aantal daklozen zeggen iets over de waarden die men hoog wil houden. De groei van dakloosheid nu past zowel in een christelijk als in een socialistisch vertoog. Voor de één getuigt het van afwezigheid van verantwoordelijkheidsgevoel van burgers voor medeburgers, voor de ander juist van een afnemend verantwoordelijkheidsgevoel van de overheid voor niet-werkenden in de samenleving.

Vanuit een christelijke standpunt wordt de verregaande professionalisering voor een deel verantwoordelijk geacht voor de groei van het aantal daklozen. Institutionele contacten zijn in de Nederlandse verzorgingsstaat toegenomen. De kerk, familie en buurt staan steeds minder centraal in het leven van mensen. Men is zelfstandiger geworden en voor het ontvangen van hulp minder afhankelijk van de directe omgeving (familie, burens en vrienden), omdat professionele beroepsgroepen voor een deel de verzorgende taken hebben overgenomen.

Mensen die 'relationeel onbekwaam' zijn, zullen zich door dit proces van individualisering minder goed kunnen redden; ze kunnen immers minder steun verwachten uit hun directe omgeving. Omdat mensen ervan uitgaan dat de staat uiteindelijk toch wel voor iedereen zorgt, kan men zich gemakkelijk aan verplichtingen jegens naasten onttrekken. Er is daardoor niemand meer die nog 'een oogje in het zeil houdt'. Het risico dat (de al aanwezige) maatschappelijke handicap van thuislozen zich manifesteert in een zwerfend bestaan neemt hierdoor toe.

Deze verklaring sluit aan bij de 'zorgzame samenleving' zoals die het CDA voor ogen staat. In de visie van het CDA is 'in een ingewikkelde maatschappij steeds meer behoefte aan kleine, herkenbare leefverbanden'.²³ De burger zou, naast de overheid, meer verantwoordelijkheid moeten dragen en een grotere rol moeten spelen in de zorg voor de medemens, zodat 'zwakkeren' zoals thuislozen niet buiten de boot vallen.

Vanuit een links georiënteerde visie daarentegen, spelen wijzigingen in het sociale zekerheidsstelsel een grote rol in de verklaring van de veronder-

stelde stijging van het aantal daklozen. In de afgelopen honderd jaar is materiële ondersteuning van liefdadigheid veranderd tot een stelsel van uitkeringen volgens wettelijke procedures. Wat ooit een gunst was, wordt meer en meer als een recht beschouwd. Hierdoor heeft het ontvangen van materiële bijstand voor een groot gedeelte zijn oorspronkelijke negatieve stigma verloren.

Rechten op sociale uitkeringen worden echter onder invloed van economische en politieke omstandigheden nogal eens veranderd. Vanaf ongeveer 1975 vertraagde de economische groei in Nederland en steeg de werkloosheid. De gevolgen van deze werkloosheid werden opgevangen in het stelsel van sociale zekerheid, dat een zeer sterke volumegroei doormaakte. Vanaf ongeveer 1984 begon de Nederlandse economie weer op te bloeien, maar vooral hoger opgeleiden en jongeren profiteerden van de groei van werkgelegenheid. Laag opgeleiden, ouderen en allochtonen niet; zij gingen juist een groter aandeel uitmaken van het totaal aan werklozen. Tegelijkertijd remde de regering de groei van uitgaven voor de sociale zekerheid af door uitkeringsniveaus te verlagen en een aantal uitkeringsrechten te herzien. Tussen 1980 en 1990 zijn de niveaus van vrijwel alle uitkeringen bij loonen prijsstijgingen achtergebleven. De bestaansonzekerheid (leven onder de armoedegrens) nam toe van vijf procent tot tien procent van de bevolking en ook het gemiddelde inkomenstekort (het verschil tussen wat men heeft en volgens deze armoedegrens nodig zou hebben) nam toe. De kloof tussen maatschappelijke kansen van de groepen 'actieven' en 'inactieven' is hierdoor groter geworden. Door deze ontwikkeling dreigt er een tweedeling in de samenleving te ontstaan.²⁴

Het huidige sociale zekerheidsstelsel in Nederland garandeert in combinatie met het sociale huisvestingsbeleid voor iedereen huisvesting. Er is in principe relatief goedkope woonruimte beschikbaar en wanneer dat niet het geval is, kan het verschil overbrugd worden door middel van subsidiëring. De levensstandaard van een toenemend aantal mensen is het laatste decennium echter verlaagd. Door voortgaande bezuinigingen op bijstandsuitkeringen neemt het aantal mensen dat onder de armoedegrens moet leven nog toe. Een langdurig bestaan onder de armoedegrens kan een cumulatie van schulden met zich mee brengen, waardoor mensen uiteindelijk letterlijk hun dak boven het hoofd kunnen verliezen.

De veronderstelde groei van het aantal daklozen is in deze visie het uiteindelijke gevolg van een afbraak van het sociale zekerheidsstelsel. Deze interpretatie sluit aan bij het linkse standpunt dat wordt ingenomen bij de politieke discussie over het wel of niet in stand houden van een koppeling tussen uitkeringen en minimumloon.

Depolitiseren van dakloosheid

Waarom heerst er in Nederland intussen zo'n eensgezindheid bij de mensen die zich beroepsmatig bezighouden met dakloosheid over de individuele aard van het daklozenprobleem, en dan met name bij welzijns-werkers, pedagogen, en artsen? De socioloog Gusfield schrijft:

The development of professions dedicated to benevolence, the so-called 'helping' professions, depend upon and accentuate the definition of problem populations as 'sick', as objects of medical and quasi-medical attention.²⁵

Door een probleem te medicaliseren, gebeuren er volgens Gusfield twee dingen. In de eerste plaats worden de 'troubled persons' zelf, in dit geval daklozen, niet geheel toerekeningsvatbaar geacht voor de situatie waarin zij verkeren. Ze zijn immers niet uit onwil maar uit onkunde in de problemen terecht gekomen. Mensen moeten daarom niet veroordeeld worden maar juist geholpen. Ze moeten behandeld worden om uiteindelijk weer een 'normaal' bestaan in de samenleving te kunnen leiden. Om op een effectieve wijze het problematische verschijnsel te lijf te kunnen gaan, is er in de tweede plaats specialistische kennis vereist, want alleen daarmee kan er adequate hulp worden geboden. Door zich een probleem op zo'n wijze toe te eigenen, creëren professionals hun eigen werkterrein. Zo legitimeren ze ook hun eigen bestaan: zonder hun deskundigheid zou het probleem niet effectief behandeld kunnen worden.

Het medicaliseren van een problematisch verschijnsel is bovendien een manier om het probleem te ondoen van zijn politieke lading. Als de aandacht sterk zou komen te liggen op politieke aspecten van dakloosheid, wordt het ontwikkelen en uitvoeren van behandelprogramma's zinloos. Het probleem kan dan immers alleen op een structurele wijze worden opgelost. Om hun eigen werkterrein veilig te stellen, interpreteren professionals dakloosheid daarom voornamelijk op een medische manier. Bovendien kan toenadering tot een bepaalde politieke partij riskant zijn, omdat dat bredere publieke steun in gevaar kan brengen en daarmee ook erkenning van het probleem door het regerende of juist het volgende kabinet. En zonder deze erkenning volgt er immers geen subsidiëring.

Terwijl in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw voornamelijk kerkelijke instanties het terrein van de dakloosheid domineren, wordt in de loop van deze eeuw het probleem langzaam eigendom van artsen, psychologen, welzijnswerkers, orthopedagogen en sociaal-geneeskundigen. Sociologen proberen recentelijk om dakloosheid van een sociale

betekenis te voorzien. Zolang ze een politieke interpretatie achterwege laten, zullen ze weinig weerstand ondervinden van de gevestigde zaakwaarnemers.

De publieke aandacht voor 'de doos'

De Rotterdamse woningstichting jubileerde in 1993 en had ter viering daarvan een symposium georganiseerd over daklozen. Ze heeft door de Nationale Woningraad een onderzoek laten doen naar dak- en thuislozen in Rotterdam en op grond daarvan enkele concrete mogelijkheden voor de huisvesting van de daklozen nader uitgewerkt. Een van de uitgewerkte mogelijkheden was het aanbieden van een wind- en waterdichte slaapplek op straat, namelijk een 'slaapdoos'.²⁶ De Technische Universiteit Delft werd ingeschakeld om de doos te ontwerpen en een golfkartonfabriek produceerde uiteindelijk tweeduizend slaapdozen. Vervolgens heeft de woningstichting het actualiteitenprogramma *NOVA* trachten te interesseren voor een nieuwsitem over het daklozencongres. Dat wilde *NOVA* wel, maar alleen als het de primeur van de doos mocht hebben. Het nieuws lekte echter uit en werd bijna een week eerder al door het *NOS-journaal* de huiskamers ingebracht.

Er is door veel mensen verbaasd en verontwaardigd gereageerd op de door de woningstichting aangedragen oplossing. De doos had kennelijk een dramatische impact. Dit komt wellicht doordat een van centrale waarden die in de Nederlandse samenleving hoog wordt gehouden door de doos wordt beroerd, namelijk dat in een democratisch en welvend land als Nederland niemand op straat in een doos zou horen te slapen. Nederlanders zijn over het algemeen trots op het feit dat in hun land geen scherpe materiële tegenstellingen tussen sociale klassen bestaan, dankzij het uitgebreide stelsel van verzorgingsarrangementen. Door het accepteren van 'de doos' zou erkend worden dat er ook in dit land, om welke redenen dan ook, inwoners zijn die niet profiteren van de Nederlandse welvaart.

Doesburg, directeur van de woningstichting, gebruikt deze verklaring om zich tegen de negatieve reacties te verdedigen: 'Ik vermoed dat er opeens sprake is van een collectief schaamtegevoel. Iedereen voelt zich klaarblijkelijk aangesproken dat we er hier niet in slagen iedereen een dak boven het hoofd te bieden.'²⁷ Hij zegt met de doos een misstand aan te willen kaarten, een taboe te willen doorbreken. Of de woningstichting van te voren heeft geweten dat de doos zo'n spectaculair en dramatisch nieuwsitem zou worden en zoveel publieke aandacht zou trekken, is niet duidelijk. Het idee is in elk geval serieus geopperd en uitgewerkt; de tweedu-

zend weldoordachte en zeer tastbare dozen zijn ervan het resultaat. Maar de stichting heeft er een draai aan weten te geven, door te beweren dat de doos slechts een middel is geweest om de wereld wakker te schudden. De ernst van het probleem is aangekaart, en daar heeft de woningstichting zelf ook baat bij. Voor de realisatie van huisvesting voor deze nieuwe doelgroep kan zij subsidiegelden binnenhalen. Na de storm van aandacht voor de problematische situatie van daklozen is het waarschijnlijk dat het Rotterdamse gemeentebestuur dakloosheid nu als acuut sociaal probleem erkent en deze sociale kwestie hoog op de politieke agenda zal plaatsen.

Links denkende journalisten, politici en actievoerders grepen de doos aan om zich te beklagen over het huidige kabinetsbeleid. Amper twee weken eerder kondigde staatssecretaris Ter Veld een aantal ingrijpende wijzigingen aan in de bijstandswet. De uitkeringen voor jongeren zouden volgens de kabinetsplannen met twintig procent gekort worden, jongeren tot 21 jaar zouden geen recht meer hebben op een bijstandsuitkering en in de bijstand van alleenstaande jonge ouders zou ook gesnoeid worden. De introductie van de doos werd in verband gebracht met de beleidsmaatregelen en werd beschouwd als symbool van de roekeloze bezuinigingsdrift van de staatssecretaris van Sociale Zaken. Max Pam schreef in het *NRC-Handelsblad*:

Als er iemand blij mag zijn met zo'n doos dan is het wel onze staatssecretaris van sociale zaken, onze Elske. Die doos leidt namelijk tot een blijvende bezuiniging op haar begroting.(...) Als we al die zwervers gratis een kartonnen slakkehuisje meegeven, dan valt er per dakloze nog altijd zo'n 219 gulden te bezuinigen, ze hebben immers geen blijvende woonlasten meer en kunnen daardoor gekort worden op hun uitkering. (...) Zo weet staatssecretaris ter Veld op een inventieve wijze de eindjes aan elkaar te knopen.²⁸

De Socialistische Partij deelde naar aanleiding van de doos een folder rond, waarin onder meer te lezen was:

Het kabinet heeft bezuiniging op bezuiniging gestapeld. De zorg voor mensen wordt tot een minimum teruggebracht. De sociale woningbouw wordt om zeep geholpen. Rijken worden weer rijker en armen weer armer. Wij nemen daar stelling tegen en gebruiken het haast perverse idee van 'de dozen voor de nacht' als een duidelijk voorbeeld van de minachting van de overheid voor de noden van de mens.

En zoals in de inleiding al bleek, staat voor de kraakbeweging de doos voor woningnood en gebruikte zij de aandacht om het kraken van leegstaande panden te propageren.²⁹

Opmerkelijk aan deze reacties is, dat de doos wordt gekoppeld aan het overheidsbeleid, terwijl die doos helemaal niet is bedacht door politici, maar door een woningstichting. Politici hebben zich zelfs in het openbaar fel uitgesproken tegen het dozenplan: 'Mensen horen niet in karton, maar in huizen.'³⁰ Er worden dus instanties met elkaar verbonden, die in deze context weinig met elkaar te maken hebben. Maar de doos is actueel, heeft dramatische waarde en vangt daardoor veel publieke aandacht. Deze aandacht wordt aangegrepen om het ongenoegen over het gevoerde politieke beleid te uiten en om eigen politieke ideeën te propageren. Een rechts-liberale reactie op de doos is te vinden in *De Telegraaf*:

De charmante 29-jarige Willeke de Bruyn, medewerkster van de Rotterdamse woningstichting, mocht gisteren al even proefliggen. Volgens haar ligt de doos best lekker, er is voldoende ruimte om je benen te strekken.(...) De Rotterdamse politie zal de introductie van de slaapdoos in het Rotterdamse straatbeeld oogluikend toestaan. Wanneer de bewoners van de dozen niet al te veel overlast bezorgen, dan zullen ze niet optreden.³¹

Daklozen vormen volgens dit bericht alleen een probleem als ze de openbare orde verstoren. Er wordt in *De Telegraaf* wel gesproken over 'het steeds groter wordende dak- en thuislozenprobleem'.

Door het netwerk van gevestigde hulpverleners wordt de doos aanvaardbaar argwanend ontvangen. De oplossing getuigt volgens hen duidelijk van het ontbreken van specialistische kennis van de probleemachtergrond van de doelgroep. Maar het wordt de woningcorporatie niet kwalijk genomen. 'Want', aldus een arts van de GG&GD op het symposium: 'door deze publicitaire brulkikker is het probleem van de thuislozen zichtbaarder geworden. Het is natuurlijk geen oplossing voor deze kwetsbare groep, zelfs een hond heeft tenminste nog een eigen hok, maar het is een goed signaal aan de politiek dat het probleem verergert.'³²

Door de wetenschapper Nuy, die ook op het symposium aanwezig is, wordt Doesburg geadviseerd de dozen niet werkelijk op grote schaal te gaan verspreiden: 'Laat het een symbool zijn van de woningcorporaties en niet meer dan dat.' Nuy spreekt verder over de levensstijl van zwervers die niet vrijwillig gekozen wordt, maar die een resultante is van vele problemen. Hij heeft het over bekwaamheden die in mindere mate aanwezig zijn en over onze gezamenlijke verantwoordelijkheid daarvoor. Als klap op de vuurpijl komen op het symposium, terwijl buiten voor de ingang van het gebouw de Socialistische Partij met spandoeken en folders actie aan het voeren is, een aantal 'echte' daklozen naar voren, die elk een paar minuten de tijd krijgen om hun levensgeschiedenis te vertellen. Eén is door het vele

stotteren bijna niet te verstaan, een ander onderbreekt zijn verhaal regelmatig met de kreet 'als je je maar goed voelt in je vagina, als je je maar goed voelt in je pik, we moeten gewoon meer van elkaar houden!' Hiermee wordt aan de aanwezigen in de zaal duidelijk gemaakt om welke groep mensen het ook al weer ging. Mensen, die anders zijn dan jij en ik en die daarom een behandeling moeten ondergaan. Het daklozenprobleem wordt zo van zijn politieke lading ontdaan.

Samenvattend: de doos is kortstondig een nieuw symbool geworden voor het daklozenprobleem. Door de dramatische waarde van de doos werd door mediamakers nieuw leven geblazen in de sociale kwestie van dakloosheid. De toename van het probleem stond hierbij voorop en werd eigenlijk niet ter discussie gesteld.

Een aantal groepen heeft profijt gehad van deze aandacht. Dit wil niet zeggen dat zij doelbewust en opzettelijk de publiciteit hebben opgezocht. Grotendeels is het een toevallige samenloop van omstandigheden geweest, er is dus geen sprake van een 'complot'. Bovendien denk ik dat de meeste betrokken partijen oprecht begaan zijn met het lot van daklozen en mede werden en worden bewogen door altruïstische idealen. Zo hebben links georiënteerde journalisten en politiek geëngageerde actiegroepen de belangen van daklozen willen behartigen. Ze hebben zich daadwerkelijk kwaad gemaakt om de oplossing die werd aangedragen voor het daklozenprobleem. Maar de doos en de aandacht daarvoor hebben ze ook gebruikt om hun eigen politieke standpunt kracht bij te zetten. De doos fungeerde voor hen mede als demonstratie-object voor het verval van het sociale zekerheidsstelsel.

De bij het probleem betrokken beroepsgroepen spannen zich in om het lot van daklozen te verbeteren, door hun passende sociale, geestelijke en materiële verzorging en begeleiding te bieden. Maar door de aandacht in de media en door het afschuwwekkende karakter van de doos - 'het is niet een doodskist'³³ - hebben de gevestigde zaakwaarnemers tevens brede publieke steun ontvangen voor de handhaving en uitbreiding van hun professionele hulpverleningsprogramma's. De doos gold als symbool voor de toename van het sociale probleem.

Veel zwervers staan niet officieel geregistreerd als 'dakloos' waardoor het vaststellen van hun aantal een lastig karwei is. Het blijft gissen en schatten. Aan uitspraken van mensen die zich beroepsmatig bezighouden met daklozen wordt, als gevolg hiervan, veel waarde gehecht. Zij zijn immers deskundig en zullen daarom wel beter dan anderen weten hoe de vork in de steel zit. Juist daarom is dakloosheid een geschikt sociaal probleem voor het claimen van subsidiegelden: beweringen over de verer-

gering van het probleem kunnen moeilijk gecontroleerd worden omdat daklozen onzichtbaar zijn en voor de buitenstaander daarom niet te tellen. Beroepsgroepen die op dit moment het werkterrein van de dakloosheid domineren kunnen zo dus in naam van de daklozen ook andere belangen behartigen: beroepsidealen, status, werkgelegenheid, inkomen, en het voortbestaan en uitbreiden van instellingen.

De meningen van daklozen zelf over de doos zijn verdeeld. Degenen die zich negatief uitlaten hebben vooral praktische bezwaren: als je buiten slaapt is het belangrijk om je directe omgeving in de gaten te kunnen houden. In geval van onraad moet je je snel kunnen verplaatsen. Als je in zo'n doos ligt kan je niet zien wat er om je heen gebeurt en kan je ook niet snel weggelopen. Slapen in zo'n doos maakt je daarom als zwerver in bepaalde opzichten kwetsbaarder. Bovendien is de kans om overdag, met een doos onder je arm, als zwerver te worden herkend groter. Zoals een dakloze zelf zegt: 'Nee, die doos die hoef ik niet, want dan ziet iedereen aan me dat ik een zwerver ben.'

Noten

1. In het televisieprogramma *Haenen voor de Nacht* van 10 mei 1993, demonstreerde Buster Fontein (het 'verdoolde' en 'ontheemde' typetje van Paul Haenen) bijvoorbeeld een zogenaamde nieuwe uitvinding voor daklozen: 'Van de woningbouwvereniging heb ik deze brede rol plakband gekregen die ik zo om me heen kan wikkel. Het is lekker warm, waterproof en het beschermt. Als ik een beetje voorzichtig ben kan ik er nog mee gaan zitten ook. Ik ben er erg blij mee. Wat fijn dat de mensen in deze tijd van recessie toch warme gevoelens voor ons soort blijven koesteren en aan ons blijven denken.'
2. Zie *Bouwen in Amsterdam*, aflevering 22 (1976).
3. Deben, Huijsman en Godschalk (1992).
4. Nota Dak- en Thuislozenzorg 1990 van de Gemeente Amsterdam.
5. LSTO (1973), weergegeven door Deben e.a. (1992) 13.
6. Veldkamp Marktonderzoek BV (1986).
7. VNG/SGBO (1990).
8. *De Volkskrant*, 6 mei 1993.
9. In het *Algemeen Dagblad* wordt gesproken over 'meer dan 3000 daklozen in Rotterdam' (12 mei 1993), Jack Spijkerman heeft het op Radio 3 over 3500 daklozen in Rotterdam (7 mei 1993) en Kees Schuyt schrijft in zijn column in *de Volkskrant* van 10 mei: 'Er worden 2000 dozen verstrekt in Rotterdam, terwijl er ongeveer 3500 à 4000 dak- en thuislozen bekend zijn. Wij zijn nu getuige van de geboorte van een nieuwe sociale categorie: de doos-lozen.'
10. Woningstichting Onze Woning (1993) 38-42. Hoe men aan deze getallen is gekomen wordt in het onderzoeksrapport nergens vermeld. In het

rapport wordt de definitie van het begrip thuisloos van Heydendael gehanteerd.

11. Van Waveren, die onderzoek heeft verricht naar daklozen in Rotterdam, constateert dit ook (1990, 28 e.v.).

12. In Amerika is door de socioloog Rossi de eerste systematisch en zorgvuldig uitgevoerde telling verricht naar het aantal daklozen dat 's nachts op straat en in de publieke ruimtes van Chicago verblijft. Gedurende twee weken zijn in Oktober 1985 en Januari 1986 tussen één uur 's nachts en zes uur in de ochtend een groot aantal interviewers op pad gestuurd om zoveel mogelijk daklozen op te sporen. Zij kregen per tweetal een stadsblok toegewezen en telden niet alleen de mensen die zij troffen, maar vroegen hen ook of ze over een woning beschikten. Een van de opmerkelijke conclusies was, dat negen van de tien ondervraagden elders een woning bleken te hebben. (1989: 59 e.v.) In Nederland is zo'n soortgelijk kwantitatief onderzoek (nog) niet verricht.

13. Becker (1966) 13.

14. Jencks spreekt in dit verband over 'lying for justice'. (1994a: 21)

15. Heydendael en Nuy (1990)

16. Deze definitie wordt door de Europese Commissie gehanteerd.

17. Door het vaststellen van een beleidsmatige armoedegrens voor een bepaalde samenleving, wordt moderne armoede ook een objectief vaststelbare situatie. Er wordt uitgerekend met welk minimaal inkomen men op een behoorlijke wijze zal kunnen overleven en participeren in een samenleving. In Nederland wordt een minimum vastgesteld op basis van het minimumloon. Zit men langdurig op of onder die armoedegrens, bijvoorbeeld door langdurige werkloosheid, dan kan men gedefinieerd worden als 'moderne arme'.

18. Gans (1991) 212-224; Halpern (1989); Elliott & Krivo (1991); Jencks (1994b).

19. Halpern (1989) 26.

20. Sommige onderzoekers zijn van mening dat onder invloed van politieke discussies over de achterliggende oorzaken van de groei van dakloosheid, het aantal daklozen met psychiatrische stoornissen sterk wordt overschat (Snow, Baker & Anderson 1988, weergegeven door Elliott & Kivo).

21. Deben, Huijsman & Godschalk (1992) 111.

22. Spierings (1991) 418-419.

23. CDA - Discussienota over de verantwoordelijke samenleving (1987) 15.

24. De Vries (1992) 21-26.

25. Gusfield (1989) 431.

26. Anders mogelikheden die de woningstichting ziet voor de huisvesting van daklozen: onderdak in sloop- en renovatiepanden; flexibele huisvesting (nachtverblijf, pensions en kamers); het realiseren van een sociaal pension; het ondersteunen van het 'wonen-werken-leven project' dat als doel heeft het helpen van daklozen bij het vinden van een zelfstandige positie in de maatschappij. De woningstichting wil zorgen voor geschikte huisvesting voor dit project.

27. *Rotterdams Dagblad*, 11 mei 1993.

28. *NRC-Handelsblad*, 7 mei 1993, achterpagina.

29. In de jaren zeventig was woningnood een groot sociaal probleem, in het afgelopen decennium is de belangstelling ervoor gedaald. Het woningtekort in kwantitatieve zin is echter gestegen. Deze stijging wordt geweten aan het feit dat jongeren op lagere leeftijd het ouderlijke huis verlaten. Zij doen dit in de loop van de tijd steeds vaker als alleenstaande en niet als deel van het gezin. (Sociaal Cultureel Planbureau 1992, 137.)

30. PvdA-wethouder P. Vermeulen van Volkshuisvesting en Sociale Vernieuwing (Rotterdam) in *de Volkskrant* van 6 mei 1993, 'De daklozen zijn als doelgroep verwaarloosd'.
31. *De Telegraaf*, 12 mei 1993, op de voorpagina met een foto van Willeke, liggend in een kartonnen doos.
32. Op het symposium dat Onze Woning in samenwerking met de Nationale Raad op 12 mei organiseerde, sprak onder andere de heer W.E. Schrader, arts van de afdeling Sociale Medische Zorg van de GGD te Rotterdam. Het Symposium droeg de titel: 'Dak- en thuislozen: de vergeten doelgroep.'
33. Uitspraak van een verslaggever in het *Algemeen Dagblad*, 12 mei 1993.

Literatuur

- Becker, H.S., Introduction, In: H.S. Becker (red.), *Social Problems, A Modern Approach*, New York: Wiley and Sons, 1966 (1-31).
- Deben, L., C. Huysman & J. Godschalk, *Dak- en thuislozen in Amsterdam en elders in de Randstad*, Stedelijke Netwerken Werkstukken 41, Universiteit van Amsterdam, 1992.
- Elliott, M. & L.J. Krivo, Structural Determinants of Homelessness in the United States, *Social Problems*, 38/1 (1991), 113-129.
- Gans, H.J., *People, Plans and Policies, Essays on Poverty, Racism, and other National Urban Problems*. New York: Colombia University Press, 1991.
- Gemeente Amsterdam, *Nota dak- en thuislozenzorg 1990*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, 1990.
- Gerritsen, J.-W. & G. de Vries (red.), *Paniek in Nederland, Over sociale problemen en morele verontrusting*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.
- Gusfield, J., Constructing the Ownership of Social Problems: Fun and Profit in the Welfare State, *Social Problems*, 36/5 (1989), 431-441.
- Halpern, S., The Rise of the Homeless, *New York Review of Books*, 36/2 (1989), 24-27.
- Heydendael, P. & M. Nuy, *PLOTT, Prognostisch Landelijk Onderzoek Thuislozen en Thuislozenzorg: De werking van het mentaal systeem*, Universiteit van Nijmegen, Nijmegen: Instituut voor Sociale Geneeskunde, 1990.
- Hilgartner, S. & C.L. Bosk, The Rise and Fall of Social Problems: A Public Arenas Model, *American Journal of Sociology*, 94/1 (1988), 53-78.
- Jencks, C., The Homeless, *New York Review of Books*, 41/8 (1994a), 20-27.
- Jencks, C., Housing the Homeless, *New York Review of Books*, 41/9 (1994b) 39-46.
- LSTO (Landelijke Stichting voor Thuislozenzorg en Onderdak), *Beleidsnota thuislozenzorg*, Den Haag, 1986.
- Rossi, P.H., *Down and Out in America, The Origins of Homelessness*. Chicago: The University of Chicago press, 1989.
- Snow, D.A., S.G. Baker & L. Anderson, On the Precariousness of Measuring Insanity in Insane Context', *Social Problems*, 35/2 (1988), 192-196.
- Spierings, F., Relationale bekwaamheid van thuislozen? De moderniseringstheorie, in: *Sociologische Gids*, 38/6 (1991), 414-421.

- Veldkamp Marktonderzoek BV, *Thuislozen: een verkennend onderzoek naar thuisloosheid in Nederland*. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 1986.
- VNG/SGBO, *Dak- en thuislozen: aantallen, opvang en gemeentelijk beleid - een inventariserend onderzoek*. Vereniging van Nederlandse Gemeenten, afdeling Sociaal-Geografisch en Bestuurkundig Onderzoek, 1990.
- Vries, G. de, *Nederland verandert, Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig*. Het Spinhuis Amsterdam, 1992.
- Waveren, B. van, *Onder dak, zonder thuis, Dakloosheid en thuisloosheid in Rotterdam*. Gemeentelijke Sociale Dienst Rotterdam, 1990.
- Woningstichting Onze Woning, *Thuislozen in Rotterdam. Oorzaken, opvang en aanpak: mogelijkheden voor sociale verhuurders*, Rotterdam: Eigen beheer, 1993.
-